

УДК 343.8

Кревсун Олег Миколайович –
науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії науково-
дослідного центру Інституту
кримінально-виконавчої служби

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Досліджено теоретичні положення виникнення й становлення прогресивної системи виконання покарань з огляду на те, що важливим інструментом пізнання будь-якого правового інституту, у тому числі прогресивної системи виконання покарань, була й залишається історія. Особливу увагу приділено питанню створення прогресивної системи виконання покарань, що передбачає поступову ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: прогресивна система виконання покарань; ресоціалізація; патронат; тюремне ув'язнення; наркомот; рецидивіст; народний комісар юстиції; партія есерів; виправно-трудове право; принцип прогресивності.

Исследованы теоретические положения возникновения и становления прогрессивной системы исполнения наказаний с учетом того, что важным инструментом познания любого правового института, в том числе прогрессивной системы исполнения наказаний, была и есть история. Особое внимание уделено вопросу создания прогрессивной системы исполнения наказаний, предусматривающей постепенную ресоциализации осужденных.

Ключевые слова: прогрессивная система исполнения наказаний; ресоциализация; патронат; тюремное заключение; наркомот; рецидивист; народный комиссар юстиции; партия эсеров; исполнительно-трудовое право; принцип прогрессивности.

History had always been an important cognition tool for progressive system of execution of punishments as well as for every

institute of law. It is absolutely necessary to study the history of social phenomena in legal sense from this point of view.

The first type of punishment as deprivation of liberty for a define period of time was prison confinement. It had the main meaning for struggle against crimes for centuries. Prison confinement, step by step, had substituted capital punishment, corporal punishments and banishment. It was paid a lot attention for it since it had been begun the struggle against death penalty and corporal punishments. The first independent prison systems in world practice were Pennsylvania (Philadelphia) and Auburn penitentiary systems. These systems of North American continent caused the penal reform. But these systems made no differences and individual specifications between inmates.

The proclaiming of correctional tasks of imprisonment in the theory of criminal law forced many practical workers for searching of new directions in organization of implementation of punishment. The Irish and English penitentiary systems with their emphasize in correction of inmates had appeared a little bit later. Those systems formed background for becoming of progressive system of execution of punishments. Development of criminal responsibility and criminal-executive legislation bran the elements of progressive system of execution of punishments in punishment as deprivation of liberty for a define period of time. The re-socialization of convicted persons is a special part of progressive system of execution of punishments. That's why the article is devoted to investigation of theoretical issues of rise and becoming of progressive system of execution of punishments.

Keywords: progressive system of execution of punishments; re-socialization; patronage; People's Commissariat; recidivist; People's Commissariat for Justice; Socialist Revolutionary Party; criminal-executive law; the principle of progress movement.

Зпроголошенням незалежності Україна стала на шлях демократичних реформ, у тому числі й у сфері виконання кримінальних покарань. Розвиток демократичного суспільства передбачає вирішення багатьох соціальних та економічних питань, які мають безпосередньо загальнодержавне значення. Одним з таких питань є боротьба зі злочинністю. Вирішення цього питання потребує координації діяльності правоохоронних органів, громадських організацій, посадових осіб та ін. Важливе місце при цьому відводиться застосуванню відповідних норм

права, які регулюють виконання кримінальних покарань. Важливим інструментом пізнання будь-якого правового інституту, в тому числі прогресивної системи виконання покарань, була й залишається історія. Історії відомі різні системи виконання покарань у виді позбавлення волі. Особливу увагу при цьому привертає створення прогресивної системи, яка передбачає поступову ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі. Тому дослідженню присвячено історичне становлення прогресивної системи виконання покарань.

Питання прогресивної системи виконання покарань досліджувалось у працях багатьох науковців, зокрема, О.І. Бажанова, М.М. Паше-Озерського, Ю.М. Ткачевського, М.О. Стручкова, М.П. Мелентьєва, Г.А. Аванесова, А.Є. Наташева, І.В. Шмарова, Б.С. Утевського, М.О. Беляєва, В.М. Бризгалова, О.Л. Ременсона, С.В. Познишева та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних положень щодо виникнення і становлення прогресивної системи виконання покарань.

Прогресивна система як особливий порядок виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі певним чином пов'язана з розвитком кримінально-правових поглядів, з еволюцією ідей і теорій відносно кримінального покарання та являється продуктом такої еволюції.

Досліджуючи історію кримінального права І.Я. Фойницький відмічав, що одним із перших був період залякування, період кримінальної розправи [1, с. 7]. Він писав, що «ранні сторінки історії кримінального права не знають міри покарання, але знають помсту в її різноманітних формах» [2, с. 101]. Найбільш розповсюдженими видами покарання того періоду були смертна кара в найбільш жорстоких формах та членушкодження. Тюрма частіше всього призначалася для утримання злочинця до смертної кари, членушкодження або тілесного покарання. Тюрми не отоплювалися, засуджені розміщувалися в загальних підвалах та повинні були самі забезпечувати себе продуктами харчування, а навіть в деяких державах - платити за своє утримання.

Цілком зрозуміло, що така жорстокість кримінального права породжувала відчуття протесту у прогресивних мислителів [1, с. 8–9]. Як відмічає А.А. Герцензон, «не було

жодного прогресивного мислителя тієї епохи, який би не зупинявся на критиці діючої карної системи» [3, с. 6].

З приходом нового історичного періоду – епохи Просвітництва, виникають нові вимоги до тюремного ув'язнення, яке стало після смертної кари та членушкодження найбільш розповсюдженим видом покарання. Виходячи з обміну досвідом в Європу із Америки в першій половині XIX ст. була введена система одиночного тюремного ув'язнення [1, с. 9–10]. Мали місце два різновиди таких систем: пенсільванська або філадельфійська (з 1786 р.), і обурнська (з 1820 р.). Пенсільванська, або система повного відділення, передбачала усамітнення ув'язненого, режим тюрми повністю обмежував спілкування ув'язнених між собою. Обурнська система передбачала нічне роз'єднання засуджених, а вдень вони працювали разом при суворому мовчанні [4, с. 332]. Особливо головним був обов'язок мовчати, який контролювався дуже суворо. Все це в сукупності характеризує такі самі нелюдські умови тримання в тюрмах з одиночним ув'язненням, як і в попередніх тюрмах, з тією лише різницею, що в попередніх людина помирала в бруді, а в нових була похована живою у склепі.

Саме тому продовжуються пошуки нових систем виконання тюремного ув'язнення. В результаті дослідів в 30–40-х рр. XIX ст. в деяких державах склалися і застосовувалися такі системи виконання тюремного ув'язнення, які будувалися на класифікації засуджених і застосування різноманітних умов відбування покарання до різних груп засуджених. Групи засуджених (класи) виокремлювалися за характером вчиненого злочину, особистості засудженого (рецидивісти, вперше засуджені і т.п.), в залежності від виправлення в період відбування покарання, а також за іншими ознаками.

Найбільшу популярність проявили ірландська та англійська модифікації такої системи, оскільки вони були найбільш сучасними з точки зору теоретичної та практичної розробок. Авторство першої з них приписують В. Крофтону, другої – А. Меконочі. В подальшому ці системи почали називатися прогресивними, тому що покликані були допомагати руху засудженому вперед, до свого виправлення через особистий розвиток шляхом застосування до нього різноманітних елементів (сходинок) цієї системи, а також засобів, що стимулюють його виправлення.

Ірландська прогресивна система застосовувалася з 1854 року до осіб засуджених на строк до 3-х років. Основні сходинки цієї системи: 1) одиночне ув'язнення; 2) загальне ув'язнення з нічним розмежуванням та обов'язковими роботами; 3) перехідні тюрми; 4) умовне звільнення; 5) поліцейський нагляд за умовно звільненими; 6) нагляд за засудженими.

Строк перебування в кожному класі диференціювався в залежності від поведінки засудженого, якому за відповідну поведінку проставлялися бали. Крім оцінок поведінки мала місце марочна система. Суть її полягала в тому, що засуджений носив на правому і лівому рукаві куртки відповідно реєстраційну та контрольну марки (нашивки). На реєстраційну марку наносилися вид покарання у вигляді букви, номер засудженого і строк покарання. Контрольна марка служила знаком відмінної, доброї або опосередкованої поведінки. На ній кожного місяця проставлялася кількість балів, яку засуджений отримував протягом місяця [1, с. 14–16].

Що стосується умовного звільнення засуджених, то воно проводилося після відбуття ними відповідної частини строку покарання. Проте перед тим, як вирішувати питання стосовно умовного звільнення такого засудженого, через місцеві патронати для нього підшукувалася робота. Після звільнення така особа отримувала «відпускне свідоцтво», де перераховувалися вимоги, які повинен був виконувати засуджений. З таким свідоцтвом особа повинна була з'явитися в поліцію, стати на облік і щомісячно відмічатися. При не виконанні вимог умовного звільнення, недостойній поведінці або вчинення звільненим правопорушень відповідні особи та організації, у тому числі патронат, зобов'язані були повідомити поліції. В цьому випадку вирішувалося питання про відібрання відпускного свідоцтва та видворення звільненого в тюрму на не відбутий строк [1, с. 17].

Англійська прогресивна система застосовувалась в тюрмах до осіб, засуджених до каторжних робіт (на строк не менше 3 років). Перша сходинка цієї системи – одиночне ув'язнення строком на 9 місяців. В період відбування одиночного ув'язнення засудженим не передбачалося відміток (марок). Друга сходинка – загальне ув'язнення. Засуджені переводяться в каторжну тюрму, де передбачається нічне розділення і спільні роботи. На відміну від ірландської системи оцінки

проставляються щоденно і передусім за роботу. Зниження оцінок могло відбуватися за поведінку. При хорошій роботі, якщо засуджений не допускав проступків, він отримував в день 6 балів (марок). При доволі кропіткій праці оцінка могла бути збільшена на два бали. В цих двох балах і міститься секрет цієї системи. Якщо засуджений хотів звільнитися раніше, він повинен був щоденно ціною важкої роботи добувати собі ці два бали. Таким чином, за 3 дні він заробляв додатково до відбутого строку 1 день (6 балів) і в результаті строк свого покарання міг скоротити на одну четверту. Завершувалася система умовним звільненням з організацією нагляду за звільненими і наданням допомоги зі сторони громадськості патронату.

В результаті викладеного можна зробити висновок, що, не дивлячись на наявність схожих ознак розглянутих систем, англійський варіант прогресивної системи відрізнявся від ірландського як по формі, так і по змісту. Англійська прогресивна система була більш жорстока і не знайшла великого розповсюдження. Ірландська прогресивна система, навпаки, отримала широке розповсюдження [1, с. 17–20].

Значного розвитку прогресивна система виконання покарань отримала за часів Радянського Союзу. Радянське виправно-трудове право розвивалося сумісно з марксистсько-ленінськими поглядами. В період з 1917–1918 рр. практично нічого зроблено не було по ліквідації старої системи місць позбавлення волі і розбудові радянського виправно-трудового законодавства, однак процес докорінно змінився після того, як 19 травня 1918 р. народним комісаром юстиції було призначено П.І. Стучку, а представників партії есерів було вигнано із наркомату. Почало швидко розвиватися виправно-трудове законодавство.

Першим суттєвим правовим актом, який склав основу виправно-трудової політики, була постанова Народного комісаріату юстиції від 23 липня 1918 р. під назвою «Тимчасова інструкція про позбавлення волі, як міри покарання, і про порядок відбування такого» [5, с. 22–23]. У самій Інструкції не йшла мова про прогресивну систему, але вона твердо стояла на цьому ґрунті [1, с. 23].

Наступним документом став декрет Ради Народних Комісарів від 21 березня 1921 року «Про позбавлення волі і про порядок умовно-дострокового звільнення» [5, с. 27]. Іншими

словами, урядом санкціонувалася прогресивна система і встановлювалося те, що ця система виступає в якості порядку виконання позбавлення волі [1, с. 26].

Важливим кроком у розвитку виправно-трудового права стало прийняття у 1924 р. першого радянського закону – Виправно-трудового кодексу. Кодексом була закріплена диференційована система місць позбавлення волі, яка дозволяла застосовувати гуманні міри стимулювання виправлення засуджених [6, с. 20]. У широкому розумінні прогресивну систему характеризували наступні ознаки: 1) наявність законодавства, що передбачало принципи прогресивної системи; 2) наявність класифікації засуджених; 3) побудова всіх тюремних установ у відношенні з класифікацією засуджених і принципами прогресивної системи; 4) поділ засуджених на категорії і розряди в кожній установі і встановлення різних умов тримання в кожному розряді; 5) можливість переходу засуджених із розряду в розряд та із однієї установи до іншої; 6) можливість дострокового звільнення засуджених; 7) здійснення нагляду за звільненими [1, с. 31–32].

В період репресій та Великої вітчизняної війни істотних зрушень у виправно-трудовому праві не відбувалось. Поступово з 1954 р. починають оживати елементи прогресивної системи, зокрема було відновлено умовне та умовно-дострокове звільнення з місць позбавлення волі [5, с. 33]. Згодом були прийняті Основи виправно-трудового законодавства на засіданні 6-ї сесії Верховної Ради СРСР сьомого зібрання 11 липня 1969 р. Основами виправно-трудового законодавства безпосередньо встановлені конкретні права і обов'язки засуджених. Причому їх об'єм може змінюватися в залежності від поведінки засуджених. Якщо засуджений поступово виправляється, то його права і обов'язки змінюються таким чином, що він поступово пристосовується до життя на свободі. Зміна умов тримання осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі має місце у двох формах: в межах однієї виправно-трудової установи і шляхом переведення з однієї виправно-трудової установи до іншої. Основи надають всім змінам умов тримання засуджених форму заохочень і стягнень. Також цим нормативним документом передбачено довгострокову зміну правового положення

засуджених, який утворює самостійний правовий інститут, аналогічний прогресивній системі [7, с. 32, 36].

І у теперішній час прогресивна система виконання покарань визначається фахівцями як один з принципів політики держави у сфері виконання кримінальних покарань [8, с. 15]. У науковій літературі визначається, що сутність цієї системи полягає у: а) класифікації і окремому триманні різних категорій засуджених; б) у поділі всього строку відбування покарання на ряд щаблів, які відрізняються один від одного умовами тримання і обсягом право обмежень, які застосовуються до засуджених; в) у можливості умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким [9, с. 202–207]. Незважаючи на велику увагу, яка була приділена аналізу прогресивної системи виконання-відбування покарання до позбавлення волі, це поняття не отримало нормативного визначення у КВК і залишилося суто доктринальним [10, с. 31]. Так само і «принцип прогресивності», який виділяють окремі вчені [11, с. 41] не знайшов власного нормативного визначення як принцип виконання-відбування покарання в ст. 5 КВК України. Проте прогресивна система відбування покарання застосовується й нині на теренах України – вона у дещо трансформованому вигляді (з урахуванням вимог часу та міжнародних стандартів) закріплена у нормах чинного КВК України й представлена інститутами зміни умов тримання засуджених (як в межах однієї виправної колонії, так і шляхом переведення до колонії іншого рівня безпеки), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокового звільнення. Узагальнені правила запровадження прогресивної системи викладені лише в одному документі – Методичних рекомендаціях з організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в установах виконання покарань, який був розроблений центральним органом виконавчої влади у сфері виконання покарань ще у 2003 році [12, с. 35–36].

Отже, прогресивна система виконання покарань пройшла складний історичний етап свого розвитку. Історія становлення заклала фундамент для ефективного її функціонування. Із самого початку вона мала на меті покращення умов тримання засуджених, які своєю поведінкою і сумлінним ставленням до праці могли покращити своє правове становище. В процесі свого

розвитку, прогресивна система виконання покарань набирає нових обертів – починають впроваджуватись окремі елементи цієї системи. Проте на сьогоднішній день прогресивна система виконання покарань не знайшла свого законодавчого закріплення. В законодавстві вона представлена інститутами зміни умов тримання засуджених. Проте дані інститути потребують ще ґрунтовного вивчення, оскільки погляди вітчизняних вчених ще певною мірою різняться між собою щодо правильності застосування відповідних норм. Мають враховуватися всі фактори, що впливають на засуджених в місцях позбавлення волі задля їхнього подальшого перевиховання. До кінця не опрацьовані окремі елементи прогресивної системи виконання покарань. Все це потребує детального вивчення та обґрунтування положень даної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажанов О. И. Прогрессивная система исполнения наказания / О. И. Бажанов. – Минск : Наука и техника, 1981. – 168 с.
2. Фойницкий И. Я. Русская карательная система. Сборник государственных знаний / И. Я. Фойницкий. – Т. 1. – СПб., 1874. – 434 с.
3. Герцензон А. А. Уголовно-правовая теория Жана Поля Марата / А. А. Герцензон. – М. : Госюриздат, 1956. – 246 с.
4. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1889. – 514 с.
5. Советское исправительно-трудовое право // Беляев Н. А., Бойцов А. И., Водяников Д. П. и др. ; под ред. Н. А. Беляева, В. С. Прохорова. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. – 296 с.
6. Труды академии МВД СССР // Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний. – М., 1991. – 148 с.
7. Стручков Н. А. Принятие Основ исправительно-трудового законодательства и дальнейшее развитие правового регулирования исполнения наказания : [учеб. пособие] / Н. А. Стручков, В. А. Фефелов. – Вып. 3. – Рязань : МВД СССР, 1988. – 76 с.

8. Трубников В. М. Прогресивна система відбування покарання як принцип кримінально-виконавчої політики України / В. М. Трубников // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Право. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – Вип. 1 (2). – С. 6–15.

9. Чучилин М. И. Прогрессивная система исполнения наказания в виде лишения свободы: история и перспективы развития / М. И. Чучилин // Проблемы законности. – 2000. – № 4. – С. 202–207.

10. Скаков А. Б. Понятие и правовая природа прогрессивной системы исполнения наказания / А. Б. Скаков // Российский следователь. – № 5. – 2003. – С. 31.

11. Колб О. Г. Организация системы исполнения наказаний на Украине требует кардинальных изменений / О. Г. Колб // Российский следователь. – 2003. – № 6. – С. 41.

12. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / І. С. Яковець. – PRI, 2012. – С. 212.